

VI. Traducerea prin calc

Datorită unor dominante din epocă, date de caracterul preponderent literal al traducerii, de necesitatea ca traducerea să-și indice cu oarecare transparență sursele, de unele rigori impuse de textul sacru (ale cărui caracteristici formale și de conținut era necesar să se regăsească în orice traducere), precum și de faptul că limbile vernaculare nu aveau mijloace exersate în a reda structuri pentru care nu aveau concepte, traducerile biblice conțin, în mod firesc, destul de multe structuri calchiate. În toate aceste situații, acest procedeu de traducere se activează generând felurite structuri gramaticale și lexicale, indiferent de limba din care se traduce.

În fapt, în toate cazurile în care apar calcuri avem a face cu translări (mai mult sau mai puțin formale și reușite) ale unor modalități de a privi lumea, de a o explica și a o comunica prin limbă. Fie că limba-țintă nu are o astfel de modalitate de exprimare, fie că respectivul mod de conceptualizare nu face parte dintre cele atinse de către acea comunitate (sau limba-țintă a dezvoltat mijloace de exprimare diferite de cele ale altei limbi), calcul poate fi o soluție. Uneori, calculul procură înțelegerea unor concepte, rămânând ca limba-țintă să dezvolte alte mijloace de exprimare, alteleori se dovedește a fi o cale greșită, structura rezultată nereușind să genereze nici înțelegere, nici un model, și nici nu generează un impuls la nivelul mecanismelor limbii pentru a găsi soluții proprii de a exprima acel conținut (mai ales în cazul conținuturilor gramaticale).

În ceea ce privește modalitățile de conceptualizare și de exprimare caracteristice limbii-sursă, pe care româna, de exemplu, nu avusese cum să le dezvolte din cauze profunde, ce țin de structura intimă a sistemului, traducătorii pot opta pentru calchiera acestora spre a reda textul (formă și conținut) cu acuratețe și fără pierderi, dar și pentru a achiziționa acea perspectivă și modalitate de exprimare a ei, îmbogățind și capacitățile de exprimare ale aspectului literar și achiziționând noi modalități de înțelegere și conceptualizare ale realității și ale relațiilor reflectate de limba-sursă.

Neuitînd o clipă că ne referim la un alt secol decît cel în care ne aflăm, este necesar să subliniem faptul că, atunci cînd sînt reale, toate calcurile sînt justificate din punctul de vedere al celui care le operează (considerîndu-se presat din diferite părți, traducătorul pune felurite nevoi pe seama: cititorului, a limbii, a nivelului conceptual al textului, a aspectului literar în constituire etc.). Totodată, fiind mai mult sau mai puțin potrivite, ca nevoi reale ale traducătorului, toate calcurile sînt acceptabile. Deși multe dintre calcurile operate prin vechile traduceri românești nu au supraviețuit, ele constituind doar niște soluții temporare de traducere, faptul că ele nu au fost reținute nu înseamnă neapărat că toate calcurile acelea erau contrare spiritului limbii române. De aceea, judecățile axiologice nu-și au locul într-o astfel de discuție, constatarea prezenței lor, urmată de indicarea rolului lor în text și a cauzelor lor fiind suficiente.

VI.1. Mulți dintre traducători, amplificîndu-și șansele de a cunoaște - prin comparație - realitățile și posibilitățile limbii române, se comportă ca și cum ar considera că ar fi cît se poate de benefic ca limba română să împrumute forme și structuri de la limbile culte cu care intră astfel în contact. Este mai puțin probabil ca acest comportament să decurgă în mod nemijlocit din dorința traducătorilor de a îmbogăți mijloacele de exprimare ale limbii române și de a sugera receptorului noi modalități de conceptualizare. În general, motorul acestui proces îl constituie dificultățile de traducere, iar travaliul de căutare a soluțiilor de redare a unor conținuturi facilitează observarea faptului că formele din textele-sursă pot fi mai adecvate, aducerea lor în limba-țintă fiind utilă acesteia.

Desigur, sînt destul de numeroase situațiile în care calcurile sînt doar aparente. Numai pentru că în limba-model există anumite structuri nu se poate mereu susține că limba română le prezintă într-un text (sau chiar le deține uneori) datorită urmării, la traducere sau la contact, a ceea ce apare în limba respectivă. Sînt suficient de semnificative situațiile în care o anumită structură poate fi dezvoltată de mai multe limbi – oricît de complexă ar părea acea structură. De pildă, cazuri concrete precum: *asupra de* ‘pe lîngă’, *a crește* ‘a se înmulți’, *rămășiță* ‘urmaș,

moștenitor¹⁸², *a suferi* ‘a cuprinde, a ține’, *a afla voie* ‘a deveni plăcut cuiva’, *a fi deschis* ‘a fi clar, sigur’, *soț de căsătorie* ‘soț, bărbat’¹⁸³.

Este dificil de susținut că într-un caz precum cel de sub *Gen.*, 4, 23 „Ascultați glasul meu, muierile <lu> Lameh, și luați aminte besada mea”, unde se urmează cursul din: „audite vocem meam uxores Lamech auscultate sermonem meum” și doar se consultă „Tü Lamec feleségi, halyatoc meg az én szomat, es *vegyetec eszötekbe* aszt a mitt mondoc” forma evidențiată ar rezulta în urma calchierii. O expresie precum „a lua aminte” nu este doar larg răspândită în limba română veche, dar are o bază de construcție extrem de accesibilă oricărei limbi (indo)europene. De aceea, apropierea și chiar identitatea nu constituie probe cu valoare implicită. Nu altfel se petrec lucrurile sub *Gen.*, 10, 9 „**De-aicea** se începu **cuvînt de zicere**: «Acesta putearnic vînătoriu înaintea Domnului ca Nimrot»”, „**Innen** tamada a *közbeszed*: Ez hatalmas vadasz az WR előtt, mint Nimrod», „**ab hoc** exivit *proverbium* quasi Nemrod robustus venator coram Domino”, caz destul de complex, unde verbul apare ca rezultat al neurmării formale a celor două modele, iar sintagma care urmează nu poate fi considerată un calc. Magh. *közbeszed* se referea la intervenția cuiva într-o discuție și este echivalentă numai ca valoare cu ceea ce apare în textul german: „Daher *spricht man*” sau cu lat. *proverbium*.

De aceea, autorul român nu avea cum înțelege textul decît privind la cel latin, acesta fiind singurul motiv pentru care a înțeles corect ceea ce era de tradus. Mai mult, între conceptul ‘se spune’ și ‘proverb’ dincolo de marea lor apropiere (căci de identitate nu poate fi vorba), există o anumită deosebire. Or, prin *cuvînt de zicere*, semantica secvenței este identică cu cea a secvenței corespunzătoare din *Vulgata*.

Cu alte cuvinte, traducătorul PO ajunge la conținutul textului prin *Vulgata*, după care creează o sintagmă avînd scopul de a reda

¹⁸² Termen care apare, cu același sens, și în: „Fără-legiuitorii pieru depreură, *rămășițele* necuraților potrebescu-se” (PS.S B, 36, 38); „Ascultați-mă, casa lui Iacov și toată *rămășița* lui Israil, ceia ce să rîdică den pînțece (...)” (BB, *Isaia*, 46, 3).

¹⁸³ Caz în care, de fapt, se observă evoluția semantică a termenului moștenit *soț* ‘tovarăș, camarad, companion’. Uzul cu determinanți înseamnă că termenul are nevoie de precizare, deci valoarea etimologică începuse să coexiste cu cea nouă.

respectivul conținut. Fiind vorba despre ‘zicere’, era firesc să apară, în conținutul sintagmei, termenul *cuvînt*, prezent de altfel în toate cele trei texte.

VI.2. Fie că se completează prin contactul direct dintre populații, fie că, la fel de direct, contactul se petrece în mintea traducătorului, astfel se deschide o cale pentru ca limba să își îmbogățească mijloacele de exprimare, dar și să afle noi modele de construcție a mijloacelor de exprimare. În felul acesta apar în limbă numeroase structuri, pe care autorii traducerilor le propun și din care norma poate selecta.

VI.2.1. La nivelul PO apar astfel forme caracteristice maghiarei: „rădicară oaste” (*Gen.*, 14, 2), urmînd „hadat tamasztanac” (în textul latin: „inirent bellum”); „nu încungiura sluga ta” (*Gen.*, 18, 3), întocmai precum: „ne kerördel a te szolgadat”, dar alături de: „ne transeas servum tuum”; „doară *au cădzut* oarece greșală” (*Gen.*, 43, 12), precum: „Talam valami vétség *esett*”, și nu precum: „ne forte errore factum sit”; „400 șicluș de arginți, care *îmbლა* în negoț” (*Gen.*, 23, 17), după: „(...) ki aruba *iár vala*”¹⁸⁴, vreme ce textul latin vorbește despre „monetae publicae”; „Păsați, drept aceea, și munciți, ce pleave nu vă vor da, ce drept aceea *dați lăuntru* numărul cărămidzilor!” (*Ex.*, 5, 18), după: „Menyetec el ezokaert, es munkalkodgyatoc, de polyuat ne adgyanac: De azert vgyan *be adgytoc* à teglaknac szokot szamat”, față de: „ite ergo et operamini paleae non dabuntur vobis et *reddetis* consuetum numerum laterum”; „*lua-vom sus* soro-noastră și o vom aduce” (*Gen.*, 34, 17), după: „*fel veuem* à mi Leauyonkat el megyönc”, dar alături de „*tollemus* filiam nostram et recedemus”.

VI.3. Redarea – în cadrul actului de traducere – a unor concepte poate necesita crearea de termeni capabili să transmită respectivele noțiuni. Poate prima soluție pe care o limbă care își creează mijloace elaborate de exprimare o are la îndemînă, atunci cînd contactul se

¹⁸⁴ Este de remarcat, însă, că autorul PO nu urmează textul maghiar pînă la nivel de detaliu, nealegînd să utilizeze forma de imperfect perifrastic (*era îmbლnd*) la care îndeamnă textul maghiar.

produce prin traducere, este imitarea, prin traducere întocmai, a ceea ce se întâlnește în textul model.

VI.3.1. Astfel, sub *Ex.*, 12, 23, unde este vorba despre o entitate însărcinată cu executarea celei de-a zecea plăgi care a lovit Egiptul, textul maghiar utilizează forma „az Eluesztöt”, iar cel latin forma *percussorem*. Neavînd un termen pentru a reda ebr. לְפָצֵת , poate și inspirîndu-se din germ. *Verderber*, maghiara creează un abstract, foarte probabil, pe baza vb. *elvész* ‘a (se) pierde, a dispărea, a pieri, a muri’, *elvestö*. Luîndu-și ca model forma din maghiară, autorul PO operează un calc – prin urmarea uneia dintre posibilitățile termenului maghiar, întrucît erau mai multe nuanțe de sens de urmat – ajungînd la forma *pierzătoriul*.

VI.3.2. Nu doar datorită caracterului sacru al textului, dar mai ales datorită aceluși tip de pudoare orientală, prezent, în general, la semiți, precum și la egipteni, anumite realități se denumesc pe cale metaforică ori perifrastică, avînd caracter eufemistic. Acestei rigori i se supun, în primul rînd, denumirile pentru anumite părți ale corpului, precum și cele privitoare la anumite funcțiuni și acte. Aceste tipuri de denumiri au fost preluate în textul grecesc, apoi în cel latin, după care, toți cei care au tradus mai departe (din fidelitate față de text, din considerente de ordin religios sau dintr-o formă de respect față de textul sacru) au păstrat sau au accentuat caracterul obturant al denumirii.

Una dintre denumirile de acest fel este cea care se referă la organul genital masculin. Sub *Gen.*, 9, 23 apare: „Iară Sim și Iafet luară o plăscă, puseră pre umere și înderăt mărgînd, coperiră *trupul de rușine* tătîni-său, întorcînd fața lor cum să nu vază *trupul rușiniei* tătîni-său” (PO). În vreme ce textul latin prezintă *verecunda*, pentru prima poziție, și *virilia* pentru cea de-a doua, textul maghiar prezintă, în ambele situații, sintagma *szörmes testét*. Soluția românească se arată a fi consecință a urmării textului maghiar.

Cele două elemente, *trup* și *rușine*, sînt destul de utilizate în vechile texte românești pentru a denumi realități din sfera respectivă. Astfel, denumind organul genital masculin, *trup* apare în: „Preotul ce va vrea să slujască liturghie și-i va veni de-i va cură *trupul* în vis și va

ști că-i iaste acela lucru de pohtă muerească, atunce să nu slujască;” (LEGI Munt., 127, 29-31). Deși unul dintre uzurile vechi ale subst. *trup* este acesta¹⁸⁵, în exemplul următor, *trup*, într-un context creat de anumiți determinanți, se referă la ‘prepuț’. „Și a opta zi să taie *trupul acoperemîntului marginii lui*” (BB, *Lev.*, 12, 3)¹⁸⁶. Pe lângă numeroasele sale valori de întrebuințare, *rușine* cunoaște sensul ‘organ genital’: „*Rușinea* nororii tale să nu o descoperi, că fămeaie fiiului tău iaste” (BB, *Lev.*, 18, 15). Pentru cazul din PO, așadar, deși textul maghiar prezintă o construcție identică și care se utilizează în ambele poziții, nu se poate considera fără importante rezerve că respectiva soluție ar fi apărut abia la capătul lecturii textului maghiar adică ar fi fost inedită sau neașteptată pentru cititor. Avînd în limbă doi termeni, *trup* și *rușine*, care puteau trimite către organele genitale¹⁸⁷, traducătorului nu trebuie să-i fi fost prea greu să urmeze modelul maghiar pentru a modela o sintagmă pentru ‘prepuț’. De altfel, aceasta nu este singura soluție din PO pentru a trimite către un concept din aceeași sferă: „Fă lor den giolgiu și cămășui, cum să-și acoapeie *pielița greției* lor, den vintre în gios” (*Ex.*, 28, 42). Deși, în epocă, *pieliță* este sinonim cu *trup*, iar *greată* este echivalent contextual cu *rușine*, în acest caz este vorba despre o suprafață mai mare (nici nu poate fi vorba despre ‘prepuț’ la niște evrei adulți, și încă preoți!). Față de textul maghiar: „Chinaly gyolchbol ümegmasokatis nekic, hogy befedezzéc az ö **szemérmeket**, ágyekioktolfogua mind fachoig”, unde este vorba doar despre ‘rușine’,

¹⁸⁵ Este vorba, în primul rînd, de situația din texte. Pe alocuri, însă, sub influența Bisericii astfel de denumiri au pătruns în vorbirea curentă, mai cu seamă la indivizi care, sub aceeași influență, au adoptat un mod de viață și de a vorbi mult mai reținut și mai încărcat de pudoare.

¹⁸⁶ Vezi și: „piialea de nainte” (*Gen.*, 17, 11), întocmai precum: „testetec beréneç eleit”, în *Vulgata*: „carnem praeputii”, în BB: „*trupul acoperirii marginii*”; ἀκροβυστία.

¹⁸⁷ Este aproape sigur că termenul moștenit, *rușine*, era utilizat în popor pentru a denumi acea parte a corpului.

textul latin prezintă: „facias et feminalia linea ut operiant *carnem turpitudinis* suae a renibus usque ad femina”, el fiind cel calchiat aici¹⁸⁸.

Privitor la acest element al traducerii, este sugestiv un caz precum cel din *Gen.*, 29, 31: „Văzînd, iară, Domnul cum Lie nu-i era dragă, plodnică feace ia, pre Rahila, iară, fără plod” (PO), traducere tipic puritană, precum: „(...) mag hozoua töue ötett, Rahelt kedig magtalanna”, „(...) machte er sie fruchtbar; Rahel aber war unfruchtbar”. Textul englez se arată ceva mai deschis: „(...) he opened her womb: but Rachel was barren”, foarte aproape de cel grecesc: ῥῥοιξε τῆν μήτρον αὐτῆς· ῥαχὴλ δὲ ῥν στειῖρα, „aperuit vulvam eius: Rachel autem erat sterilis”. Textul latin merge pe această a doua linie: „aperuit vulvam eius sorore sterili permanente”¹⁸⁹. Versiunea din *Vulgata* este cea care redă foarte bine ceea ce apare în textul ebraic. Situația este foarte potrivită pentru a ilustra pierderile pe care le poate cauza reducerea simplistă a unor termeni la sensurile lor comune, fără a înțelege că scopul urmărit de autori poate fi acela de a transmite un conținut foarte important. În fond, un astfel de mod de a traduce cu pudibonderie nu este decît o formă de manifestare a neîncrederii față de textul sacru, deși este cunoscut respectul față de corpul uman, precum și decența de care evreii au dat dovadă¹⁹⁰. Astfel, traducătorii refuză autorilor textului biblic anumite forme, doar aparent obscene, modificările care apar conducînd la pierderi de conținut și, mai ales, de mesaj. În plus, abia aceste modificări pot da textului o oarecare vulgaritate întrucît, în felul acesta, noua înfățișare a textului nu mai poate genera vechile asocieri, vechiul conținut și nu mai poate vehicula mesajul inițial, ci numai ceea ce se dorea a fi ocolit.

¹⁸⁸ Prin soluția sa: „rușinea trupurilor lor”, BB utilizează subst. *trup* cu referire la întregul corp uman, abia *rușine* făcînd localizarea.

¹⁸⁹ În BB apare: „Și văzînd Domnul Dumnezeu cum să uraște Lia, deșchise zgăul ei, iară Rahila era stearpă”. Vezi și *Gen.*, 30, 22.

¹⁹⁰ Micile abateri de tip vechi oriental constituie mai curînd niște accidente, tot mai rare începînd cu vremea lui Moise și, în mod hotărît, nu se datorează decît contaminărilor și influențelor celor cu care evreii au intrat în contacte.

Întrucît istoria poporului evreu este aceea a unei selecții care se petrece permanent, atent supravegheate de Yahweh, controlul acestuia nici nu putea fi decît total, începînd chiar cu actul nașterii, fapt care este perfect ilustrat de istoria nașterii copiilor lui Iacob. Fiecare membru al comunității are un destin atent supravegheat, la fiecare pas, Yahweh urmărește împlinirea sau modificarea acestuia, abia o mică parte a acestei puteri fiind transferată ca prerogativă tatălui natural (cazul binecuvîntărilor este exemplar, iarăși perfect ilustrat prin gestul final al lui Iacob, din capul 49 și mai mult, prin schimbarea de destin a fiilor lui Iosif, din capul 48).

Ceea ce textul ebraic, așadar, vrea să transmită aici este că, pînă la căsătorie, deși organele genitale - cel puțin cele feminine - pot funcționa la nivel de suprafață, procreația nu este îngăduită și binecuvîntată de Dumnezeu. Abia după căsătoria în conformitate cu voința lui Dumnezeu are loc înlăturarea opreliștilor pe care Dumnezeu le așază în calea apariției unor copii nelegiuiți. Indiferent de concepțiile epocilor trecătoare pe care textul biblic a încercat să le lumineze, concepția pe care acesta o afirmă este necesitatea unei depline concordanțe între viața și conduita omului cu legile Creatorului său. Obținînd validarea dreptului de prim născut printr-un vicleșug (Iacob se prezintă înaintea unui orb, care nu-l aștepta pe el, ci pe fratele său, și care doar pe baza unor semne falsificabile îl recunoaște), tot astfel, numai că inversînd rolul, își obține prima soție (acoperită cu un voal, Leah este introdusă pe întuneric, la cineva care nu o aștepta nicidecum pe ea, ci pe sora ei, în acest caz nemaipunîndu-se problema recunoașterii).

Ușor nesăbuit, Iacob aproape respinge darul binecuvîntat, dorindu-și drept soție o altă persoană. Pentru acest al doilea gest, Iacob își va lua răsplata la fel de repede, în scurt timp constatînd că darul mult dorit este lipsit de suprema binecuvîntare divină: capacitatea de a se înmulți. Textul *Vulgatei* este traducerea cea mai bună în acest loc deoarece se încheie prin: „sorore sterili *permanente*” evidențiind că starea de sterilitate este cea inițială, ea fiind înlăturată după căsătorie. Rahila, însă, a fost lăsată cum era, ca pedeapsă pentru graba nesăbuită a lui Iacob¹⁹¹.

¹⁹¹ Privind înainte, se vede că Rahila nu a cîștigat nici o clipă această competiție cu Leah. Sora mai mare a avut mereu mai mulți copii, în final băieții născuți de ea fiind de trei ori mai mulți decît cei ai Rahilei, care, în cele din urmă, își găsește moartea nu în alt moment decît în cel al nașterii unui

Înșelăciunea lui Laban nu este decît aparent justificată prin obiceiul locului. În fapt, urmașii lui Avraam își procură cu constanță soții dintr-o linie genealogică paralelă, ceea ce, ca simpu act în sine, afirmă puritatea și binecuvîntarea de care acel neam se bucură. Altfel spus, Laban însuși (personaj fundamental pozitiv¹⁹²) este nu doar un instrument al voinței divine, ci și un bun credincios și un bun cunoscător al acesteia.

În acest context, ca instrument, Laban are rolul de a-i reaminti lui Iacob că poziția sa de prim-născut nu este dobîndită prin naștere, ci printr-o schimbare de destin, la care Yahweh a consimțit, însă, această mutație în ordinea naturală trebuie echilibrată prin jertfe corespunzătoare. Ca bun

copil. Chiar dacă, în *Gen.*, 30, 23, Rahila își exprimă încrederea că Dumnezeu a ridicat blestemul, în plan strict concret și cît a trăit, aceasta a fost doar o speranță neîmplinită. Poate că prin urmași, abia, Rahila se va dovedi superioară lui Leah.

¹⁹² Laban are o poziție oarecum paralelă celei a lui Avraam. Laban este custodele casei care va furniza fiului și nepotului lui Avraam, adică pentru două generații care au avut o poziție și o importanță crucială, cele mai valoroase soții posibile. În plus, Laban este marele educator al lui Iacob, cel care pune bazele reale ale viitoarelor sale abilități.

Deși dotat din naștere (Iacob se naște ținîndu-și fratele de călcîi, prețuiește dreptul primului născut și, mai cu seamă, are vigoarea și tăria morală de a se lupta cu un înger – ultima împlinire, însă, indică și o forță pe care nu o știe stăpîni, și, alături de celelalte două, obsesia nedisimulată a binecuvîntării) tînărul părăsește casa părintească la vîrsta naivității. Abia contactul cu Laban îl va dota cu puterea înțelepciunii, la momentul reîntîlnirii cu Isav fiind un demn urmaș al lui Avraam. Toate calitățile native ale lui Iacob sînt scoase din latență, modelate, exersate și potențate de către și prin contactul cu Laban. Indiferent de aparențele educatorului, acesta rămîne un personaj profund pozitiv, el fiind formatorul de eroi, cel cu adevărat imuabil și veșnic, indiferent de rolul pe care îl joacă și de calea pe care o adoptă ca unic instrument autentic al Divinității. (Acest personaj, prezent în orice bildungsroman, pare negativ în unele, este atractiv în altele, dar numai datorită metodelor și acelei părți a caracterului său pe care o scoate la iveală – tot din motive de ordin educativ! Sub acest aspect, complicitatea dintre spîn și cal este semnificativă, și este cît se poate de sigur că Harap-Alb nu înțelege nici pe unul, nici pe celălalt și nici relația dintre ei.)

credincios și cunoscător al voinței divine, Laban are rolul de a veghea la menținerea unei ordini prestabilite de Yahweh. Fii lui Iacob trebuiau, în mod necesar, să se înșiruie într-o anumită ordine (nu este lipsit de semnificație nici faptul că Laban este cel care a dat fetelor sale pe Zilpa și Bala, pentru ca acestea „să le servească”, slujnice care, la momentul potrivit, vor deveni țiitoare și mame a șase dintre fiii lui Israel), într-un joc ierarhic care avea să contribuie în mod determinist la constituirea și desfășurarea destinului lor.

În sfârșit, expresia pe care, cu fidelitate, *Vulgata* o redă prin „aperuit vulvam eius” nu face decât să se alăture altor modalități concrete de redare pe care textul biblic le utilizează pentru a semnifica realități mai generale, ea însemnând ‘o făcu fecundă’.

VI.3.3. Următoarele două situații reprezintă exemple tipice de calc semantic. Astfel, sub *Gen.*, 15, 16, „Iară ei trecînd 4 *urme de om*, iarăși aicea vor veni” (PO). În vreme ce textul latin prezintă forma *generatione*, textul maghiar prezintă *ember nyom*, unde *nyom* este un termen care, ca substantiv¹⁹³, avea ca nucleu de sens ‘urmă’, în tot polisemantismul său și cu toate posibilitățile sale de a intra în felurite contexte, de unde valori precum ‘călcătură (urmă de pas), amprentă’, generație’. La rîndul său, BB va traduce în același loc: „Iară în a patra seminție să vor întoarce aicea”, deoarece urmează textul grecesc: τετάρτη δὲ γενεᾷ ἀποστραφήσονται ὧδε.

VI.3.4. Al doilea caz apare în *Ex.*, 30, 12, unde sensul textului ‘nenorocire’ este redat, în PO, prin *izbeală*. Termenul acesta decurge din urmarea textului maghiar, unde apare *chapas*, cuvînt care, în limba maghiară are sensul ‘lovitură, izbitură’ (chiar acesta este nucleul de sens), dar evoluțiile și specializările semantice derivate, ‘nenorocire, înșelătorie’, cunosc o mai mare viteză de întrebuițare. În nici una din cele două situații nu se poate considera că traducătorul român ar fi operat aceste calcuri din greșală, neînțelegînd despre ce este vorba în text, și echivalînd niște cuvinte din maghiară cu termenii românești care

¹⁹³ Există și un verb *nyom* al cărui nucleu de sens este ‘a apăsa’. De aici și valori precum ‘a trage la cîntar’, ‘a presa’, ‘a tipări’.

corespundeau primului sens al termenilor maghiari. Autorul *Paliei* de la Orăștie a încercat a găsi acele soluții de traducere care i se păreau a fi utile textului său, inteligibile pentru cititor și îmbogățitoare pentru aspectul literar românesc, aflat în formare.

VI.3.5. Mult discutat și încă nelămurit, termenul care indică marea sărbătoare a eliberării evreilor din robie (perioadă la a cărei sărbătorire, mai apoi, s-a petrecut un fapt fundamental pentru creștinism – religie care decurge din iudaism –, și anume Patima și Învierea lui Isus Christos) apare în PO atît sub forma, foarte probabil, moștenită, cît și sub forma calchiată. Astfel, forma moștenită apare în: „Aleageți afară și luați oi, cine pre niștota casei sale, și faceți jirtvă *paștile*” (PO, *Ex.*, 12, 21), „Valaszszatoki es vegyetec iuhokat, kiki mind az ö haza népe szüksegere, es ölyetec *Passahot*”, „ite tollentes animal per familias vestras immolate *phase*”¹⁹⁴. Pe urmele textului grecesc, în BB apare *pasha*.

Mult mai des apare forma calchiată: „(...) mîncați grăbind că e *paștile* Domnului, *trecutul* Domnului. / Că în aceaia noapte *voiu treace* prespre pămîntul Eghipetului și *voiu omorî* tot născutul de-a prima (...)” (PO, *Ex.*, 12, 11-12), „(...) comedetis festinantes est enim *phase* id est *transitus* Domini / et *transibo* per terram Aegypti nocte illa percutiamque omne primogenitum in terra Aegypti (...)”, „Mert az WRnac *passahia*, az az, az WRnac *altalmenete*. / Mert az eyel *altal megyec* Egiptus földén, es minen első születet meg ölec (...)”.

Precum se vede, textul latin conține o glosă în text, lucru care nu apare în textul maghiar (care urmează textul ebraic, și în care, desigur, nu apare o astfel de glosă), și nici în BB, care urmează textul grecesc, și acesta lipsit de glosă internă: „Și veți mânca pre dînsul degrabă, *pasha* iaste a Domnului. Și *voiu treace* în pămîntul Egiptului (...)”, după: καὶ

¹⁹⁴ Urmarea, aici, a textului maghiar, este atestată și de începutul versetului, unde magh. *Valaszszatoki*, o modalitate de exprimare caracteristică maghiarei (comună cu ceea ce apare în germană) este urmată întocmai prin: „aleageți afară”; deosebirea este accentuată de ceea ce apare în latină: „ite tollentes”.

ἔδεσθε αὐτὸ μετὰ σπουδῆς· πάσχα ἐπὶ κυρίῳ. καὶ διελύσομαι ἐν γῆ Αἰγύπτῳ (...).

În legătură cu glosele în text sau interne este precizat că, uneori, acestea sînt doar aparente. În unele cazuri, termenul al doilea, precedat de conjuncția *sau*, nu apare în text ca sinonim, ci ca nuanță. Cu alte cuvinte, traducătorul consideră că limba română nu are un termen potrivit pentru a reda sensul cerut, cel de pe prima poziție fiind nuanțat sau completat prin cel de pe a doua poziție. Prin unirea lor, se crede că cititorul va ajunge (sau se va apropia de) la sensul exprimat de termenul din textul-sursă.

Apoi: „*jirtva trecutului* a domnului iaste aceasta, cînd *au trecut* prespre casele feciorilor lu Israil în Eghiptet, bătînd eghipteanii” (PO, *Ex.*, 12, 27), „*victima transitus* Domini est quando *transivit* super domos (...)” „Az WRnac **Passah** aldozattya, ki az Izrael fiainac hazat *el multa* (...)”; „Că *va treace* Domnul cum să bată eghipteanii, și cînd va vedea sîngele în pragul de sus și pre amîndoi omșorii ușiei, *treace-va* ușa aceiia case în aceaea laturi, și pierdzătoriul nu-l va lăsa a întra în casele voastre cum să strice voao” (PO, *Ex.*, 12, 23), „*transibit* enim Dominus percutiens Aegyptios cumque viderit sanguinem in superliminari et in utroque poste *transcendet* ostium (...)”, Mert az WR altal *megyē* (...) *el mulya annac* (...)”.

Este momentul de început, imediat dinaintea plecării din Egipt, și abia apoi (cînd sărbătoarea se va întări¹⁹⁵) termenul se va referi și la perioada de trecere a evreilor către pămîntul libertății lor. În punctul său de plecare, așadar, Paștele se referea doar la momentul unei singure nopți,

¹⁹⁵ Probabil că, în iudaism, cea mai importantă poruncă rămîne prima, cea în care Dumnezeu își afirmă caracterul unic (să nu ai alți zei, să nu-ți faci chip cioplît etc., să nu te închini altora), în care, după ce își afirmă existența (eu sînt) și esența (*Yahweh*, adică *Eternul*, semnifică ‘cel care își este autosuficient’, căci nu are început și sfîrșit, nu are nevoie de nimeni pentru a exista, deci este desăvîrșit) subliniază forma fundamentală de existență a supremei sale creații: libertatea („te-am scos din țara Egiptului, din casa robiei”).

de mare pericol, așteptare și speranță. În continuare, însă, au avut loc evenimente minunate și benefice neamului evreu. De aceea, momentul *trecerii* (sacrificatorului) devine începutul unei sărbători mai ample care înglobează și *trecerea* (din Egipt și prin Marea Roșie). Abia la capătul acestui drum, sub călăuzirea lui Moise, neamul lui Avraam, Isac și Iacob va învăța să-și ia soarta în propriile mâini. Prin urmare, nu se putea ca întreaga perioadă să rămână nesărbătorită. Era cât se poate de natural ca un neam trăitor în diacronie și dotat cu simțul devenirii să vadă aici curgerea unui mare eveniment al destinului său și nu o succesiune de întâmplări.

VI.4. Ebraismele constituie o prezență caracteristică traducerilor textului biblic. Avîndu-și originea în textul ebraic, acestea trec în textul grecesc, în cel latin și în cele ale tuturor limbilor, direct sau indirect, uneori se înmulțesc, astfel încît existența și proliferarea lor este o realitate, structurată într-o rețea destul de deasă. Unele dintre acestea își datorează prezența acțiunii traducătorilor în conformitate cu cerințele limbii-țintă și cu cerințele de inteligibilitate a textului. Fiind ușor descifrabile și echivalabile, adeseori traducătorii au preferat păstrarea lor, respectînd forma textului-sursă. Alteori au fost păstrate întrucît – alături de toponime, hidronime, onomastice etc., de denumirile realităților exotice (obiecte, plante, obiceiuri) – ebraismele rețin textul în spațiul său și-i oferă o notă de autenticitate. În alte cazuri, s-a considerat că, în felul acesta, textul nu este privat de o parte a sacralității pe care o emană prin astfel de elemente. Adeseori, explicarea acestor structuri putea fi un bun prilej de continuă catehizare a credincioșilor.

De fapt, ca orice clasă decupată pe un astfel de criteriu, categoria ebraismelor cuprinde tot felul de structuri sintactice și semantice, cauză pentru care motivația prezenței lor în traduceri decurge din felurite considerente, iar utilitatea lor se raportează la variate scopuri. Chiar dacă pot fi considerate a participa la construirea unui text fidel în limba-țintă, precum și la obținerea unei imagini în care lumea din text se construiește în spiritul aparținînd acelei lumi, sub aspect lingvistic astfel de măsuri și probe ale fidelității apar adesea ca expresii

idiomatice, a căror redare întocmai poate conduce la pletore, obscurități și neînțelegeri reale ale textului, care impun adeseori explicații ulterioare. De aceea, unii dintre traducători au încercat să echivaleze astfel de elemente cu ceea ce limba-țintă avea la dispoziție sub aspect semantic.

VI.4.1. Sub *Mt.*, 5, 2, sensul ‘luînd cuvîntul’ este redat prin: „Și deschise rostul său” (NTB), „Și deschizînd rostul său” (BB), „Și deschizîndu-și gura sa” (B.Orth. 2001), „Und er tat seinen Mund auf” (B.germ.), „Et ayant ouvert la bouche” (Segond), „et aperiens os suum” (*Vulg.*), καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ (*Sept.*); sub *Mt.*, 6, 8, sensul ‘nu faceți ca ei’ este redat prin: „Deci, nu va închipiureți lor” (NTB), „Nu vă închipiureți lor” (BB), „Deci nu vă asemenați lor” (B.Orth. 2001), „Darum solt ihr ihnen nicht gleichen” (B.germ.), „Ne leur ressemblez pas” (Segond), „Nolite ergo assimilari eis” (*Vulg.*), μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς (*Sept.*); pentru ‘mustră-l între patru ochi’, sub *Mt.*, 18, 15 apare: „ceartă pre el între tine și între el sîngur” (NTB, BB), „mustră-l numai între tine și el” (B.Orth. 2001), „vor zwischen, dir und ihm allein” (B.germ.), „entre toi et lui seul” (Segond), „corripe eum inter te, et ipsum solum” (*Vulg.*), ἔλεγχον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου (*Sept.*), astfel de situații fiind foarte numeroase.

VI.4.2. Fie pe urmele textului maghiar, fie pe ale celui latin, în PO se întîlnesc structuri care, la origine, se datoresc mentalității ebraice și mijloacelor de exprimare caracteristice acestei spiritualități. Astfel apar: „Cu ochii vedem” (*Gen.*, 26, 28), după: „Szömunkel lattyc”, dar: *vidimus*. În textul lui Luther și în Segond apar: „Wir sehen mit sehenden Augen”, dar: „Nous voyons” (Segond). Deși pare a fi inteligibilă, structura din: „și amu *de dzeace ori* au schimbat simbria mea” (*Gen.*, 31, 7)¹⁹⁶, pentru a fi realmente pricepută are nevoie de curajul unui mic pas interpretativ, căci, deși are sensul banal și ușor de atins ‘de multe ori’, receptorul nu este dotat cu acele cunoștințe pentru a putea ști de fiecare dată cînd trebuie făcut pasul respectiv.

¹⁹⁶ În textul maghiar apare: „es immar tízszer valtosztatta meg az én béremet”, în cel latin: „mutavit mercedem meam decem vicibus”.

Alături de acestea există momente în care traducătorul preferă să ocolească astfel de situații care, nu de puține ori, pot fi capcane atât pentru el, cât și pentru cititor. Este ilustrativ, sub acest aspect, *Gen.*, 44, 21, versetul: וְהוֹרִדְהוּ אֵלָי וְאֶשְׂמָחָה עִינַי עָלָיו a cărui traducere conformă textului ebraic ar fi: ‘coborîți-l pe el la mine ca să-mi îndrept ochiul asupra lui’.

Primul verb al enunțului ține de perspectiva geografică, deoarece este vorba despre venirea din Canaan în Egipt. Majoritatea traducătorilor redau cuvîntul prin forme cu sensul ‘a aduce’, pentru că, realmente, ceea ce spusese Iosif se referă la aducerea lui Benjamin. Formula „a-și îndrepta ochiul asupra cuiva” este una dintre expresiile idiomatice pe care diferitele traduceri au echivalat-o cu expresii proprii limbilor în care s-a tradus, sensul acesteia fiind ‘a trata cu bunăvoință pe cineva, a face bine cuiva’. Diferitele traduceri și ediții tratează în felurite modalități acest segment. Astfel: Καταγάγετε αὐτὸν πρὸς μὲ, καὶ ἐπιμελοῦμαι αὐτοῦ, (*Sept.*); „adducite eum ad me et ponam oculos meos super illum” (*Vulg.*), „Aduceți-l gios pre el la mine cum să-l vădz pre el și să fac bine cu el” (PO) „Hozzatoc alá ötet én hozzam, hogy lassam ötet es íól tegyec véle” (*Pentateuhul* lui Heltai), „ringt ihn herab zu mir, ich will ihm Gnade erweisen” (B.germ.), „Amenez-le-moi, que mon regard se pose sur lui” (B.Jer.), „Aduceți-l pe acela la mine, ca să-l învâluie ochii mei” (B.Orth. 2001) manifestă diferite preferințe redînd, mai mult sau mai puțin, primul sau al doilea element evidențiat. Ca de obicei, textul regelui Iacob I reproduce fidel textul ebraic: „Bring him down unto me, that I may set mine eyes upon him”.

VL4.3. Sub *Ex.*, 22, 29, în PO apare următorul segment: „Împlearea ta și lacrămile tale să nu lași a trece. Plinăciunea, amu, den hrana și poama ta să dai pîrga den primă. Lacrămile, amu, den vin și den oleiul tău și den tot ce se scură ce-i al tău, să dai pîrga dentîniu”. În textul latin, secvența apare astfel: „decimas tuas et primitias non tardabis offerre primogenitum filiorum tuorum dabis mihi”, în vreme ce textul maghiar conține: „A te telyességedet se könyuezésedet el ne halaszszad. (*Telyessegedet*) az az, gabonadbol es gyümölchedbol meg ad az első sengét. (*Könyuezésedet*) az az, borodbol, es olaiodbol, es minden elfolyo állatodbol adki az esösengét”.

Diferitele versiuni au încercat să redea acest conținut orientându-se către limbile respective¹⁹⁷. În textul ebraic, însă, ideea de redat se materializează printr-o formă caracteristică limbii ebraice care, în plus, utilizează expresia metaforică și reflectă un mod particular de concepere și de exprimare a realității.

Vrînd să sugereze: ‘jerfește-mi primele produse ale muncii tale – agricole, viticole, zootehnice’ –, textul capătă complexitate, dar și caracter interpretabil. Elementul de suplețe se referă la faptul că prescripția nu este directă, în loc de cele de mai sus spunîndu-se: „Iar prinourile ariei tale și ale teascului tău, nu întîrzia, nu evita a mi le aduce (acolo unde trebuie = la locul jertfei)”. Deși exprimarea conține o doză de eleganță și delicatețe, din perspectiva celor care traduc aceasta constituie încă o dificultate cu care au a lupta. Vrînd să aibă caracteristicile unei prescripții – brevitare, fermitate, claritate –, dar fără

¹⁹⁷ Printre modelele cele mai bune stau textul german și cel englez: „Den Ertrag deines Feldes und den Überfluß deines Weinberges solst du nicht zurückhalten”, respectiv: „Thou shalt not delay to offer the first of thy ripe fruits, and of thy liquors”. O traducere mai mult decît potrivită apare în B.Orth. 2001: „Nu întîrzia a-mi aduce pîrga ariei tale și a teascului tău”. În același verset se află și porunca referitoare la consacrarea primului născut, versetul următor continuînd cu extinderea acestei prevederi și la primul născut (vițel, miel, asin) al animalelor importante pentru viața comunității. Faptul acesta este valabil pentru majoritatea traducerilor importante: *Septuaginta*, *Vulgata*, B.germ., K.J., Segond, B.Jer., chiar dacă numărul versetelor acestui cap nu este același în toate textele.

Se pare că însuși punctul de plecare principal, textul ebraic, a prezentat unele variații, în funcție de manuscris, ceea ce a creat premisele unor astfel de diferențe. (De altfel, capul este destul de eterogen, după o primă parte în care se stabilesc regulile în cazul unor pagube suferite, în a doua jumătate prezentîndu-se norme pentru situații doar aparent înrudite cu primele.) În unele texte, apar chiar semne care, dacă nu pot fi considerate interpolări, trebuie să fie niște modificări ori re poziționări ale elementelor componente ale versetului. Secvența care se referă la primii născuți (oameni sau animale), reapare – dar în forme sensibil diferite – și în alte locuri ale *Exodului* (13, 2; 34, 19-20). Tot de această secvență, însă, ține și cea imediat anterioară, aici în discuție, referitoare la primele produse, de mare utilitate, ale pămîntului.

a abandona o anumită suplețe (Moise încerca să impună, într-un timp destul de scurt, o rețea complexă de reguli de mare strictețe, unei comunități care suferise privațiuni serioase și care, acum, era în pericol de a fi orbită de libertate, deci prezenta tendința instinctivă de a respinge orice formă de coerciție.), formula dobânda de la sine o doză de echivoc. Ambiguitatea derivă din trimiterea directă pe care ebr. תְּרִיבָה o face la conceptul ‘plinătate’. Traducătorul nu va ști precis dacă termenul ebraic se referă la ‘preaplin’, adică la ‘prisos’, sau dacă trimite la ‘fruntea producției’, adică la ‘produsele obținute în primele momente ale recoltei, respectiv după prima tescuire’, adică, la ‘produsele și subprodusele prime’. Distanța este importantă întrucât, în primul caz, unii ar fi fost scutiți de jertfă, iar alții i s-ar fi putut sustrage, în vreme ce, în al doilea caz, apar probleme în legătură cu cantitatea produselor supuse jertfirii.

Probabil că accepțiunea corectă este cea de-a doua, dar cu precizarea fundamentală că primul sens devine nuanțat, căci amendează cantitatea, ajustând-o la limite rezonabile, în funcție de realitatea economică a fiecărui individ care oferă jertfa.

În acest loc, textul ebraic se referă la produsele agricole și viticole (solide și lichide). Prin utilizarea ebr. תְּרִיבָה, cu referire la întretărirea de mai sus (produse agricole și viticole, solide și lichide), forma ebraică se cere nuanțată la traducere. De aceea, majoritatea traducerilor utilizează termeni prin care se vizează, explicit, și starea lichidă: ‘prinos’, ‘plinătate’, ‘**lacrimă**’. Faptul acesta nu face decât să sporească echivocul conținut (mai sus prezentat), deoarece metafora din textul ebraic este amplificată. Mergând pe această cale, traducătorul maghiar va desfășura termenul ebraic, atât din perspectiva produsului agricol (cereale etc.), cât și din cea a subprodusului (vin, ulei etc.), așadar, prin doi termeni: *telyesseg*, respectiv: *könyuezés*, construind un text precum cel ebraic, adică: „Plinătatea ta și lacrimile tale să nu le omiți”. Enunțul este scurt, aproape imperativ, dar obscur.

De aceea traducerea conține note explicative, cu referire directă la cei doi termeni-cheie (‘plinătate’ și ‘lacrimi’), prin a căror explicare se indică sensul celui de-al treilea (‘omisiunea’, ‘evitarea’), luminându-se astfel întregul enunț. Neopțînd pentru note separate, traducătorul român

– care înțelege că, lăsat ca atare, textul său ar fi la fel de încifrat precum cel maghiar, dar și precum cel latin – alege să pună la lucru respectivele note, nu topindu-le, ci introducându-le în textul său. În felul acesta, după traducerea prin care se redă textul maghiar: „Împlearea ta și lacrămile tale să nu lași a trece”, versetul PO se îmbogățește într-un mod prin care separația, implicită, din textul ebraic devine explicită: „Plinăciunea, amu, den hrana și poama ta să dai pîrga den primă. Lacrămile, amu, den vin și den uleiul tău și den tot ce se scură ce-i al tău, să dai pîrga dentîniu”.

VI.4.4. Ultimul exemplu este un ebraism transparent și netransparent deopotrivă, dar care sub aspect formal rămîne mult mai puternic ancorat în lumea care l-a generat ca mijloc de exprimare: „Văzu, drept aceea, obrazul lui Laban, și iaca, nu era așa către el *ca ieri și mainte* ” (*Gen.*, 31, 2), „mint tegnap es annac elötte” „sicut hesterna et nudiuertiana die”, „wie zuvor” (B.germ.), „comme auparavant” (Segond). Din cele de mai sus, păstrează ebraismul intact doar *Vulgata*; Luther renunță la el, de asemenea, textul francez. Model pentru textul românesc rămîne cel maghiar, unde are loc un soi de îmbinare (este greu de spus dacă traducătorul maghiar deliberează asupra acestui act), căci textul maghiar se poate reda prin: ‘precum ieri și aceleia (zile) înainte’, dar și prin: ‘precum ieri și aceleia (zile, ziua de) dinainte’.

VI.5. Vechile traduceri biblice românești prezintă relativ frecvent câteva tipuri de construcții calchiate din textele ale căror traduceri sînt. Prin acestea se exprimă felurite modalități de conceptualizare a mai multor relații centrate pe temporalitate. Deși este vorba despre conceptualizări care pot fi considerate general-umane, poporul român nu a dezvoltat respectivele modalități și, în consecință, limba română nu le-a gramaticalizat decît în forme oarecum marginale. Întrucît respectivele construcții erau înfîlnite într-un text de prestigiu maxim, precum este cel biblic, iar esența exprimată în respectivele modalități a putut fi atinsă în limba română în forme de exprimare diferite, respectivele modalități străine de exprimare au putut fi împrumutate și utilizate de către limba română, înțelese fiind, apoi, de către receptorul

textului. Acesta este unul dintre cazurile în care se pot constata constrîngerile textului de tradus, dar care se află în concurență cu cele ale limbii române ca sistem. Limbi precum greaca, latina, slavona, limbile indoeuropene, în general, prezintă felurite construcții (genitivul, dativul și ablativul absolut, dativ și acuzativ cu infinitiv sau participiu etc.) pe care traducătorii români au încercat fie să le calchieze cumva, fie să le redea prin echivalenți românești acceptabili. Astfel de construcții constituie niște indici ideali pentru orientarea cercetării în ceea ce privește comportamentul traducătorului.

VI.5.1. Un prim tip de construcție îl constituie cel alcătuit cu verbul *a fi* + *gerunziul/participiul* (καὶ ἐγένετο), prin care se exprimă diferite forme de trecut. Construcțiile acestea, de proveniență ebraică – de unde fuseseră calchiate de către traducătorii evrei ai *Septuagintei* – au trecut pe calea calcului în toate limbile, însă în proporții diferite. Foarte fideli textului pe care îl aveau în față, traducătorii slavi au găsit resurse în limbă pentru a reda respectivele construcții, dar, mai ales, au avut voința de a produce traduceri fidele, sub aspect formal, față de textul grecesc. De aceea, frecvența acestor construcții este foarte ridicată în textul slavon. Asemănător se petrec lucrurile în textul englez, precum și în cel maghiar. Fără a evita aceste construcții, alte traduceri reduc numărul de ocurențe ale acestora, încercînd să pună la lucru mijloacele respectivei limbi, centrîndu-se, așadar, pe redarea conținutului, inclusiv a celui gramatical, dar în forme proprii limbii respective sau dezvoltate de către limba respectivă. Exemplar pentru această categorie este textul *Vulgatei*. Există și traduceri situate între aceste două tipuri, mai aproape sau mai departe de unul dintre acestea.

În general, se poate spune că, cu cît limba în care se traduce este mai exersată ca limbă de cultură, deținînd o varietate de structuri și mijloace de exprimare proprii, la care se adaugă o puternică conștiință a valorii și forței acestora, cu atît procesul de imitare este mai subtil. Firește, această caracteristică este necesară, nu și suficientă. Este, totodată, necesar ca traducătorii să aibă o anumită concepție asupra traducerii textului sacru. Astfel, despre limba greacă nu se poate afirma că nu era dezvoltată sub aspect cultural. Traducătorii *Septuagintei*, fără

a forța prea mult această limbă, au încercat să redea conținutul *Torei*, dar fără a pierde elementele formale ale acesteia. De aceea, cazul traducerii grecești diferă de cele ale celorlalte limbi și, în special, de cel al traducerii latine.

VI.5.1.1. Codicele *Bratul*, traducere din secolul al XVI-lea a unui text slavon, este unul dintre cele care prezintă această construcție. Se înregistrează astfel: *era (...)* durmindu **Ѣ** (...) **СНА** (CB); *era lăcuindu* **ВЕЖЕ ПРѢВИВЪ** (CB) (în CP: *era de lăcuia*); *era răbdîndu* **ѢХЖ ТРЪПЕ Е** (CB) (în CP: *era de răbda*); *previndu era* **ВЪЗИРАЕ Е ѢХЖ** (CB); *era răbdîndu* **ѢХЖЖЕ ТРЪПѢ Е** (CB); *era rugîndu-mă* **ѢХЖ (...)** **МОЛИСА** (CB); *era șezîndu* **ѢХЖ СѢДЕ Е** (CB); *era vînzîndu* **ѢХЖ ПРОДАЖ Е** (CB); *era (...)* vrăjîndu **Ѣ** (...) **ВЛЪХВѢЖ** (CB); *erați (...)* rătăcîndu **ѢСТЕ (...)** **БЛЖДЕ Е** (CB, CV) (în CP: *erați rătăcite*); *fu lîngă flămîndu* **В СТЬЖЕ ПРИЛЧЕНЪ** (CB) (în CP: „Fu-i foame și vrea să guste”); *fură (...)* *a intra (...)* și *a grăi* (CB) **В СТЬЖЕ Ѣ ИКОНИИ ѢКѢПѢ ѢНИТИ ИХ ѢСЖНИИ Е**; „Și ca *era mergînd* el a se apropia cîtră *Damasc* (CP) **ИДЖ Ѣ В СТЬ**; „Era unii de feciorii lu *Schecu Ovreaiul*, maimarii preoți șapte, ceia ce aceia *era făcîndu*” (CB) **ѢХЖЖЕ НѢЦИИ СЪНОВЕ СКЕВИИ ІУДЕА АРХИЕРЕИ СЕДЕМЪ ИЖЕ СЪТВОРЕ Е**, (în CP și CV: *făcea*); „ceia *ce-s neîndu*” **НЕСЪДРЪЖЕ Е** (CB) (în CP: „ceia ce nu țin”) ¹⁹⁸.

Participiul prezent activ precedat de forma de imperfect a vb. **Ѣ** **ТИ** (mai ales cea de persoana a III-a singular, **ѢАХЖ**, des înfîlînită sub forma variantei contrase, **ѢХЖ**) alcătuia o construcție activă aptă să redea ceea ce apărea în textul grecesc. Totodată, datorită faptului că aoristul sigmatic al acestui verb putea avea valoare și uz de imperfect, respectivul aorist se putea utiliza în construcțiile acestea. Exemplele de

¹⁹⁸ Chiar dacă astfel de construcții nu sînt străine textelor vechi românești, se observă că frecvența lor în texte este oscilantă, în unele texte apărînd mai des, în altele mai rar, în toate textele alternînd cu formele sintetice de imperfect, mai mult ca perfect etc. (în funcție de valoarea cerută de context).

mai sus arată că, alături de aoristul de tipul *вѣхъ, вѣ, вѣ* etc., se utiliza, în același scop, și aoristul de tip *в хъ, в стъ, в стъ* etc.

Construcția este cunoscută și altor texte, precum *Codex Sturdzanus*: „Și era acela ceas *deștins* arhanghel Mihail” (16^r/15-16^v); „Și salce-l *fusese vădzut* și dzise” (59^v/9).

VI.5.1.2. Avînd în vedere faptul că textul *Paliei* de la Orăștie nu este întins, numărul acestor construcții poate fi socotit ca fiind destul de mare, ele fiind răspîndite de-a lungul întregii traduceri. Se înregistrează astfel: „avuția lui carea *era dobîndit* și suflete care *era rodit* în Haran” (*Gen.*, 12, 5), în textul maghiar: „minden ö ioszagockal, mellet *kerestene* vala, es a *Lelkeket, kiket nēzettenec vala* Haranba”, în pozițiile corespondente ale textului latin apar *possederant*, respectiv: *fecerant*”; „Și soarele *era venit* pre pămînt” (*Gen.*, 19, 23), în textul maghiar: „es a nap immar *fel iött vala* a földre”, respectiv „egressus est”; „mearse la loc unde *era stătut* înaintea Domnului” (*Gen.*, 19, 27), în textul maghiar: „méne a helyre, a holl az WR elött *ál*la vala”, respectiv: *steterat*; „Și Domnul căută de Sara, cum *era zis*, și așa făcu cu ea cum *era zis*” (*Gen.*, 21, 1), în textul maghiar: „Es az WR meg latogata Sarat miképen *meg mondotta vala*, es vgy chelekedéc ö vele, miképen *meg mondotta vala*”, respectiv: *promiserat*, „locutus est”; „în aceea vreamă care Domnezeu *era zis* lui” (*Gen.*, 21, 2), „az idöbe, mellyet az Isten öneki *mondot vala*”, respectiv: *praedixerat*¹⁹⁹; „în ce chip Domnezeu *era porîncit* lui” (*Gen.*, 21, 4), „miképen az Isten öneki *meg parantsolta vala*”, respectiv: *praeceperat*. Privind la situația din urmă, unde pentru: „Domnul *era poruncit*” (*Ex.*, 36, 1)²⁰⁰, textul maghiar prezintă: „az WR *parācholt vala*”, respectiv: *praecepit*, încă de pe acum se observă că traducătorul român, deși dispus să calchieze o

¹⁹⁹ Vezi și *Gen.*, 12, 4; 22, 3.

²⁰⁰ Vezi și secvența identică: „cum Domnului lu Moisi *era poruncit*” (*Ex.*, 39, 5), în textul maghiar: „meg parancholta vala”, respectiv: *praeceperat*, precum și *Ex.*, 39, 21, unde textul românesc este identic cu cel de sub *Ex.*, 39, 5, de asemenea cel maghiar, în *Vulgata*, unde acesta este v. 24, apărînd *praecepit*.

astfel de construcție, nu procedează în mod consecvent, cedările față de modelul străin alternînd cu cele în fața nevoilor limbii române: „Domnul lu Moisi *porîncise*” (*Ex.*, 39, 1), din: „az WR Moses nec *parancholta vala*”, respectiv: *praecepit* (v. și *Ex.*, 39, 29), precum și *Ex.*, 39, 7: „cum Domnul lu Moisi *poruncise*”, în textul maghiar: „meg *parancholta vala*”, în cel latin. *praeceperat*; „Cînd, amu, *era auzit* oca venitului lui Iacov” (*Gen.*, 29, 13), în textul maghiar: „Mikor kedig Laban *meg hallotta volna* Iacobnac iöuesenec okat”, în textul latin: „auditis (...) *causis itineris*”; „Și deacă *era venit* o lună” (*Gen.*, 29, 14), în textul maghiar: „Es minekutanna *el tölt volna egy holnap*”, în textul latin: „postquam *expleti sunt dies mensis unius*”; „Și acesta așa făcu cum Iosif *era lăsat*” (*Gen.*, 44, 2), în textul maghiar: „Es ez vgy chelekedec mint Ioseph neki *meg hadta vala*”, în cel latin: „factumque est ita”; (*Gen.*, 37, 1) „Iacov, iară, lăcui într-acelel pămînt în carele tată-său *era lăcuit* ca un venit”, în textul maghiar: „(...) iöueuenyü *lakott vala*”; *peregrinatus est (Vulgata)*; „Și deaca trecură 40 de zile, deschise fereastra spre corabie, ce *era el făcut*” (*Gen.*, 8, 6), urmînd: „cumque transissent quadraginta dies aperiens Noe fenestram arcae quam *fecerat*”, în textul maghiar: „Negyuen nap vtán meg nyita Noe a Bárkanac ablakat, mellyt *chinalt vala*”; „soarele *era apus*” (*Gen.*, 28, 11), în textul maghiar: „à Nap *elnyugut vala*”, în textul latin: „(post) *solis occubitus*” (*Vulgata*).

După cum se observă, autorul PO alege, în cazurile prezentate, să urmeze textul maghiar, cel care conține aceste construcții, iar nu pe cel latin.

VI.5.1.3. Alături de acestea se situează și secvența de sub *Gen.*, 24, 30: „Că *era vădzut* cercelul și podoaba mînilor în mîna soru-sa și *era audzit* Răvecăei, surori-sa, beseada ce aceasta *era dzis*” (PO), în textul maghiar: „Mart *lätta vala* a Násfát ea a kari ékösséget az ö huganac kezein, es *hallotta vala* Rebeccannac az ö huganac beszedet, ki eszt *mondotta vala*”.

Situația este cît se poate de bogată în informații deoarece arată că, precum textul latin sau alte traduceri, în destul de multe împrejurări, nici textul *Septuagintei* nu redă întotdeauna și cu maximă fidelitate ceea

ce apare în textul ebraic. În *Septuaginta* apare: Καὶ ἐγένετο, ἡνίκα εἶδε τὰ ἐνώτια, καὶ τὰ ψέλλια ἐν ταῖς χερσὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ, καὶ ὅτε ἤκουσε τὰ ῥήματα ‘Ρεβέκκας τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ, λεγούσης, în *Vulgata*: „Et factum est, postquam vidit in aures, et virias in manibus sororis suae, et quando audivit verba Rebeckae sororis suae, dicentis (...)”, în vreme ce, în cele trei poziții, textul ebraic prezintă: םַיְיָ־תָּתֵן־לָּךְ־רֵגַלְךָ, ‘după ce era văzut veriga’, וְאַחֲרָיוֹ, ‘și după ce fu auzind’ respectiv רָגַלְךָ, ‘era zicînd’.

Pe de altă parte, este natural să se întîmple astfel deoarece traducătorii *Septuagintei* erau conștienți de faptul că, pe lângă aceea că nu puteau aduce în greacă toate structurile ebraice, nici nu puteau face acest transfer de fiecare dată cînd acele structuri se manifestau în textul ebraic. Întocmai precum traduceri protestante, *Septuaginta* a fost o scriere destinată lecturii de către un cititor concret, și anume evreii grecizați și, eventual, grecii, deci trebuia să îndeplinească condiția de inteligibilitate. (De aceea, probabil, succesul unor traduceri precum cea a lui Aquila a fost de scurtă durată, limitat la cercuri restînse de cititori, și numai la cunoscătorii ambelor limbi²⁰¹.) Totodată, însă, nu trebuie omis că, între *Septuaginta* și targum-uri, între *Septuaginta* și *Biblia Hebraica*, există destule deosebiri date, în principal, de manuscrisele aflate la baza celor două rînduri de traduceri. Nu este, așadar, de mirare faptul că *Septuaginta* prezintă diferențe față de textul ebraic (acesta din urmă fiind modelul traducerii lui Luther a regelui Iacob I și al majorității textelor maghiare). În felul acesta, alături de modelul constituit de *Septuaginta* (text care, direct sau prin intermediul versiunilor slavone, a constituit modelul de bază în spațiul cultural-spiritual românesc), cultura română cunoaște și deține o traducere care se revendică pe bună dreptate de la *Biblia Hebraica*, așadar, trecînd pe alături de cealaltă mare sursă: textul grecesc. În fapt, prin PO, cultura română are în prima sa încercare, parțial reușită, de traducere a *Pentateuhului* o versiune care, indirect, provine din textul ebraic și, într-o altă măsură, provine în mod direct din

²⁰¹ Traducerea *Septuagintei* de către Aquila este caracterizată printr-o literalitate excesivă, interesul acestuia centrîndu-se pe forma textului.

Vulgata. Abia apoi, direct și indirect, va avea, prin ms. 45, 4389 și BB, versiuni care provin din *Septuaginta*.

VI.5.1.4. Asemănător este cazul de sub *Gen.*, 24, 63: „Și cătră seară *era ieșit* la cîmp **să se roage**” (PO), în textul maghiar: „es estuefelé *kiment vala* a mezöre **imadkoznyi**”.

În acest loc, *Septuaginta* diferă sensibil de majoritatea textelor consultate: Καὶ ἐξῆλθεν Ἰσαὰκ ἀδολεσχεῖσαι εἰς τὸ πεδῖον τὸ πρὸς δεξιῆς ‘Et egressus est Isaac, exerceri in campo ad vesperam’, în vreme ce, în *Vulgata*, apare: „et egressus fuerat ad meditando in agro inclinata iam die”, de asemenea, în textele german, englezesc și B.Jer.: „Und er war ausgegangen, um zu beten (...)”, „and Isaac went out to meditate (...)”, „Or Isaac sortit pour se promener (...)”. Ebr. פָּשַׁח era polisemantic, firește, dar majoritatea comentatorilor atribuie termenului sensul contextual ‘a medita’, ceea ce în lumea indoeuropeană este potrivit a fi echivalat la nivel semantic prin ‘a se ruga’²⁰². În acest caz, traducerea maghiară și, pe urma ei, cea românească, procedează invers decît în alte locuri, încercînd să lămurească, dincolo de nivelul aparent și superficial, un loc mai greu accesibil și destul de important pentru corecta înțelegere a devenirii personajului biblic.

VI.5.1.5. În: „Acestea așa trecînd, spuseră lu Iosif că tată-său *ară fi beteag*” (PO, *Gen.*, 48, 1) textul latin este cel urmat: „his ita transactis nuntiatum est Ioseph quod *aegrotaret* pater eius”, dar împrumutînd și

²⁰² După moartea mamei sale, Isac este arătat aici ca întorcîndu-se dintr-o plimbare de seară, făcută la Puțul Revelației (Beer Lachai-Roi). Întrucît verbul aici utilizat poate avea și valoare ‘a jeli’, iar contextul situațional este potrivit pentru utilizarea acestui sens, și avînd în vedere că, cîteva versete mai jos, se spune că, prin căsătoria cu Rebeca, Isac și-a mai domolit dorul de mamă, se pare că, în acest moment, Isac este arătat ca fiind într-o etapă de echilibrare după moartea mamei sale, depășind etapa jelitului, ajuns în cea de autocunoaștere prin meditație profundă, cînd accede la un nivel superior de contact cu Divinitatea. În acest fel, momentul venirii Rebecăi va coincide cu momentul în care Isac va fi purificat de suferința morții mamei sale, capabil să se înscrie pe orbita destinului de urmaș al lui Avraam.

din cel maghiar: „Ennec vtanna meg mondac Iosephnec: Ime á te attyad beteg”, adică: ‘după aceasta îi spuseră lui Iosif: „Iată, tatăl tău <este> bolnav’.

VI.5.1.6. În „și era venit **au striin** în Gherar” (*Gen.*, 20, 1), pentru: „es iöueueny vala Gerarba”, respectiv: „et peregrinatus est in Geraris”, de fapt, *venit*, precum *striin*, trebuie să fie nume și nu verb, ceea ce, depășind aparența formală a grupului respectiv, face să nu mai fie vorba despre o construcție verbală din categoria aici discutată, ci despre un predicat nominal. Este de observat și glosa din text, ca formă a libertății.

VI.5.1.7. Această construcție poate apărea și în situații în care limba română ar fi cerut un verb pronominal. Astfel apar: „Cînd, amu, Iacov era deșteptat din somn zise” (PO, *Gen.*, 28, 16), în textul maghiar: „mikor kedig Iacob *felserkent volna* álmabol monda”, în cel latin: „cumque *evigilasset* Iacob de somno ait”; „Cînd văzu Liia cum că *era stătută* de-a nașterea” (PO, *Gen.*, 30, 9), în textul maghiar: „Mikor Lea lata, hogy *szüint volna* à szülestöl”, în textul latin: „parere desisset”. Alături de alte cauze (în special urmarea rigidă a topicii din versiunea tradusă – situație care, totuși, nu este caracteristică autorului PO), tendința de a calchia astfel de construcții poate genera mici distorsiuni ale textului: „După aceea Lot *era despărțit* de Avraam, zise Domnul lu Avraam” (PO, *Gen.*, 13, 14), după: „Minekvtanna Loth *elualt uolna* Abramtol, monda az WR ABRAMNAC”, în *Vulgata*: „dixitque Dominus ad Abram postquam *divisus est* Loth ab eo”. În acest caz, pe fondul voinței de a reproduce construcția din textul maghiar, apoi – considerînd secvența ca ușor de tradus –, pe fondul încercării de a păstra topica maghiară, forma *minekvtanna* nu este redată prin *după ce*, cum ar fi trebuit în acest caz, ceea ce conduce la o ușoară forțare a limbii române.

VI.5.1.8. Cazurile următoare diferă de precedentele întrucît forme din textul maghiar și din cel latin, care, în mod obișnuit, sînt echivalate prin forme românești compuse, sînt traduse prin forme simple. În aceste situații, după ce a comparat sursele și a observat atît existența și structura construcției, dar și posibilitatea ca aceasta să lipsească, autorul

PO va alege să nu mai reproducă construcția, și va căuta în propria limbă resurse pentru a reda sensurile cerute. Apar astfel: „Și împlu Domnedzeu în a șaptea zi lucrul său ce **făcu**, și odihni în a șaptea dzi de toate lucrure ce *era făcut*. / Și blagoslovi a șapte dzi și sfinți ea, căce că în aceaia *era odihnit* de toate lucrurele sale, ce Domnedzeu rodi și **făcu**” (PO, *Gen.*, 2, 2-3), unde se urmează atît *Vulgata*: „conplevitque Deus die septimo opus suum quod **fecerat** et requievit die septimo ab universo opere quod *patrarat* / et benedixit diei septimo et sanctificavit illum quia in ipso *cessaverat* ab omni opere suo quod creavit Deus ut **faceret**”, cît și versiunea maghiară, sensibil diferită pe alocuri de cea latină: „Es eképen vegezé el az Isten Hetedic Napon az ö Chinalmanyat, mellyet *chinal vala*, es meg nyuguuec a Hetedic Napon, minden ö chinalmanyatol, kit *chinal vala*. / Es meg álda az Isten a Hetedic Napot, es meg szentöle ötett: miert hogy eyen *nyugott vala* meg minden ö chinalmanyatol, mellyet terömté az Isten, es **chinala**”. Dintre cele patru forme subliniate în cele două versete, doar ultima poate fi considerată ca inspirînd (sau chiar generînd) ceea ce apare în textul românesc. Formele din textul latin, însă, deși pot fi redată în limba română prin forme simple (fapt care, după cum se va vedea mai jos, se petrece destul de des), au, în asemenea traduceri, corespondente compuse. Cu toate acestea, autorul PO preferă, aici, doar în două rînduri astfel de forme, în celelalte două cazuri traducînd secvențele respective prin forme simple.

VI.5.1.9. Același amestec de forme apare și în: „Și cînd *ară fi deschizînd* vădzu porobocul și, iaca, porobocelul *plîngea*. Lășă-i-se milă de el și dzise: «Dentre porobocii jidovilor iaste»” (PO, *Ex.*, 2, 6), verset care urmează versiunii maghiare: „Es mikor *meg nytotta volna* lata à gyermetsket, es ime à gyermetske *sir vala*: könyerüle rayta es monda: à Sidoc gyermekec közzül valo”, și nu celei latine: „*aperiens* cernensque in ea parvulum *vagientem* miserta eius ait de infantibus Hebraeorum est”. Deși urmează textul care prezintă o formă vizibil analitică (*sir vala*), textul românesc preferă imperfectul sintetic *plîngea*, combinînd cele două modalități de redare. De asemenea, sub *Gen.*, 37, 2: „Cînd Iosif de doispredzeace ani *ară fi*, oile *socotia* cu frații săi”

(PO), „Mikor Ioseph tizenhét esztendös volna, iuhokat öriz *vala* az ö battyaiual”.

Secvențele care conțin forme de tipul celor în discuție arată că textul maghiar prezintă două rînduri de astfel de forme (analitice): unele create cu ajutorul formei *vala* (cele ce exprimă un preterit), altele cu ajutorul formei *volna* (cele ce exprimă un perfect). La rîndul său, textul latin poate prezenta – în funcție de anumite circumstanțe pe care respectivul context le are de exprimat – forme verbale de indicativ imperfect și perfect, de conjunctiv imperfect, participii, gerundive, construcții cu ablativul etc. Această complexitate reflectată de către textul latin se datorează, în special, la două caracteristici: a) o anumită independență pe care, datorită concepțiilor și cunoștințelor sale, autorul traducerii o manifestă față de textele pe care le are de tradus; b) tendința accentuată de a reflecta asupra rezultatului traducerii (asupra textului care apare ca urmare a traducerii), dată de faptul că la baza respectivei traduceri nu se află un singur text, ci două sau mai multe. Probabil că acest element este mult mai important decît pare, avînd o pondere incalculabilă în travaliul actului de traducere, precum și în rezultatul final²⁰³.

Avînd ca model două texte (maghiar și latin), urmînd o concepție care așează destinatarul concret al textului într-o poziție centrală și care, totodată, se interesează de eficiența rezultatului traducerii din perspectiva sistemului limbii române, traducătorul *Paliei* de la Orăștie

²⁰³ Un traducător care are în față un singur text, sau care doar consultă sporadic unul sau chiar mai multe texte, nu numai că este stimulat doar într-o singură direcție: urmarea fidelă a textului de tradus așa cum este el, dar nici nu are cum să-și dezvolte spiritul critic necesar unei traduceri de calitate. Centrîndu-se pe singurul text pe care îl are și care, ca sursă unică, devine reper, traducătorul lipsit de perspectiva comparativă rămîne lipsit de numeroase elemente necesare actului traducerii. Celălalt traducător, care are în față două sau mai multe texte, pe care le urmărește sau doar consultă, dar în mod constant, deși riscă să problematizeze fiecare secvență a textului, observă mult mai lesne problemele textelor model, ale limbii în care traduce, precum și posibilitățile pe care le dezvoltă textul care iese din mîinile sale, alături de posibilitățile sale de libertate față de forma textului de tradus.

optează pentru combinarea celor două modele, maghiar și latin, de unde un anumit amestec al formelor, care dă impresia de inconsecvență. Privind la situația din cele două texte străine, relativ la rezultatele care apar în textul românesc, se pot face constatări pline de semnificații pentru înțelegerea caracteristicilor acestei traduceri.

VI.5.1.10. Exemple precum: „Lot, iară, ședea în poarta Sodomului” (PO, *Gen.*, 19, 1), dar: „Loth kedig *ül vala* Sodomanac kapuyaba”, „*sedente* Loth in foribus civitatis”; „vadră ducea pre umăr” (PO, *Gen.*, 24, 15), dar: „es egy vedret *viszen vala válan*”, „*habens* hydriam in scapula”; „Și când rădică ochii săi și căută, iaca, înaintea lui trei bărbați *stau*, și deaca văzu pre ei” (PO, *Gen.*, 18, 2), dar: „Es mikor ö szömeit *felemelte volna es nezne*: Ime elötte három firfiu *ál vala*. Es mikor öket *latta volna*”, „cumque *elevasset* oculos apparuerunt ei tres viri *stantes* propter eum quos *cum vidisset*”, ilustrează acele situații în care textul românesc prezintă imperfectul în forma sa simplă, textul maghiar prezintă forme compuse, în vreme ce textul latin nu poate fi socotit ca model pentru textul românesc.

VI.5.1.11. Cele de mai sus arată că traducătorul PO, consultând ambele texte-model, a observat că textul său, precum cel latin, poate conține, în pozițiile respective, o formă obișnuită de imperfect. Alături de această constatare, urmată de o acțiune în acest sens, prezența în *Palia* de la Orăștie și a celuilalt tip de formă derivă dintr-un raționament mai complex. În primul rând, textele traduse din slavonă (sursă declarată, dar fără suport real), în spațiul românesc, prezintă această construcție ca pe o caracteristică marcantă. Era, deci, necesar, ca traducătorul PO să-și legitimizeze, și în acest fel, lucrarea. Fiind vorba despre o construcție provenind din limba de cultură în spațiul românesc, relativ curentă în vechile traduceri religioase, confirmată și de *Vulgata*, și de *Pentateuhul* lui Heltai, traducătorul român trebuia să țină seama de această tradiție (care nu va fi ignorată nici mai târziu, de către autorii unei tipărituri de mare prestigiu, precum NTB, chiar dacă semnalul lor va fi mai ponderat).

Totodată, felul în care se constituie PO arată un traducător dispus și competent în a reda structuri caracteristice textelor model, dar și capabil

să promoveze structuri ale limbii române, chiar să creeze structuri în spiritul acestei limbi. În felul acesta, chiar într-o porțiune de text românesc care, nicicum, nu poate fi pusă pe seama influenței latine, PO nu conține nici măcar o singură formă de imperfect perifrastic, deși acestea abundă în textul maghiar, cel pe care se edifică respectivul verset: „Și tot însul, cine rădica argint și arame, aducea Domnului în dar. Și toți, la cine se afla lemn de setim, ducea pre slujba lu Domnedzeu, usebi-usebi pre toată lipsa” (Ex., 35, 24), „Es minden, à ki ezüstet es értzet *emel vala fel*, az WRnac *hozza vala* aiandokba. Es minden, à kinél Setimfa *talaltatic vala*, *viszi vala* az Isten szolgaltayanac külemkülemb szükségére”, „argenti et aeris metalla obtulerunt Domino lignaque sethim in varios usus”.

VI.5.1.12. În secolul următor, textul românesc în care această construcție este cel mai bine reprezentată este *Biblia* de la 1688²⁰⁴, mai ales datorită fidelității traducătorului, Nicolae Milescu, față de text, apoi celei a revizorilor munteni, conduși de către frații Greceanu. Provenind din același secol, dar din altă arie culturală românească și avînd ca model *Vulgata*, *Noul Testament* de la Bălgrad este reprezentativ pentru categoria textelor culte care utilizează mai degrabă rar construcțiile *a fi* + *gerunziul/participiul*, adică fără a crea o astfel de abundență în limba română.

Sub FA, 9, 28 se întîlnește perechea: „Și *era* cu ei *întrînd și eșînd* în Ierosalim” (NTB), alături de: „Și *era* cu ei *întrînd și ieșînd* în Ierusalim” (BB). În textele de referință apare: Παράγενόμενος δὲ εἰς Ἱερουσαλήμ ἐπίραξεν..., (*Sept.*) și: „Et erat cum illis intrans et exiens in Ierusalem...” (*Vulg.*). Concordanța demonstrează că și autorii NTB puteau fi determinați să opteze pentru introducerea de astfel de structuri în textul lor și în limba română. Studiind comparativ cazurile în care ei fac acest lucru, se observă că formele perifrastice din NTB, cum este acest imperfect, pot apărea doar atunci cînd și textul latin le conține. Astfel se petrec lucrurile și sub FA, 2, 2: „împlu toată casa unde *era*

²⁰⁴ Vezi studiile lingvistice la *Biblia* de la București, edițiile MLD (1988-1997) și *Biblia 1688*, elaborate de Vasile Arvinte.

șăzînd” (NTB), alături de „umplu toată casa unde *era șăzînd*” (BB), redînd ῥῆσον καθήμενοι, adică „erant sedentes”; FA, 5, 25: „Iaca, bărbații ce-i puset în temniță, *sînt* în besearică, *stînd și învățînd* pre oameni” (NTB), alături de „Iată, bărbații pre carii aș pus în temniță *sînt* în besearică *stînd și învățînd* pre norod” (BB), în textul latin „*sunt in templo stantes, et docentes populum*”.

VI.5.2. Construcțiile intensive sînt un alt tip de ebraism caracteristic traducerilor biblice. Tiparul acestora este simplu, ușor de remarcat și de reprodus, impunîndu-se conștiinței aproape instantaneu, căci se adresează mai degrabă compartimentului afectiv decît celui rațional, ceea ce face ca, o dată impus, să activeze generînd noi forme concrete, precum și variante ale tiparului inițial.

VI.5.2.1. Astfel de situații pot fi ilustrate prin exemple precum: „mie făgădaș făgăduiși” (PO, *Gen.*, 31, 13), „ennekem fogadast fogadal”, „votum vovisti mihi”; „Și Iacov făgăduită făgădui și zise” (PO, *Gen.*, 28, 20), „Es Iacob fogadast fogada es monda”, „vovit etiam votus dicens” (*Vulgata*)²⁰⁵; „cu moarte veri muri” (PO, *Gen.*, 2, 18), care nu poate urma magh.: „Halalnac Halaláual halsz”, ci: „morte morieris”²⁰⁶. Deși construcțiile intensive în care verbul la un mod personal este reluat prin forma de gerunziu a aceluiași verb se înregistrează destul de rar în *Noul Testament*, ele nu lipsesc nici de aici: *cu jurămîntu jură-se* (CB, FA 2, 30), *cu blăstăm jură-se* (CP), *cu*

²⁰⁵ În textul *Septuaginta*: Καὶ ηὐξάτο Ἰακώβ εὐξήν, λέγων, „Et vovit Iacob votum, dicens”.

²⁰⁶ Vezi, însă, și situațiile în care textul românesc este fidel celui maghiar, neurmind *Vulgata*: „cu moartea morției veri muri” (*Gen.*, 20, 7), „halalnac halalalual halsz”, „morte morieris” și: „cu moartea morției va muri” (*Gen.*, 26, 11), „halalnac halalalual hallyon”, „morte morietur” (*Vulgata*), θανάτω ἐνοχος ἔσται, „morte obnoxius erit” (*Septuaginta*), cazuri în care construcția intensivă, prin exagerare, devine un nonsens, apoi: „tot oarecine va face lucru sămbăta, cu moarte să moară” (*Ex.*, 31, 15), „Minden valaki dolgot teszen szombaton, halállal hallyon”, „omnis qui fecerit opus in hac die morietur”. Pentru situația din NTB și din BB, vezi BB 2001-2002, I, p. XLII, XLVII, L-LI și II, p. LXXIV-LXXV.

giurămînt să giură (NTB), cu jurămînt au jurat (BB), în gr. ὄρκω ὤμοσεν, în sl. **КЛЕТВЪ Ж КЛЕТСА**; cu contenemîntul se cuntenim (CB, FA 4, 17), cu oprire să oprim (CP), cu certare să contenim (NTB), cu înfricoșare să înfricoșem (BB), în gr. ἀπειλησώμεθα, în sl. **прѣ еніемь запрѣтимъ**; cu continimîntu cuntinim (CB, FA 5, 28), cu oprire oprim (CP), cu contenire am poruncit (NTB), cu poruncă am poruncit (BB), în gr. παραγγελία παραγγείλαμεν, în sl. **запрѣ еніе запрѣтихом**²⁰⁷.

VI.5.2.2. Pentru unii traducători, o astfel de construcție este deosebit de importantă, astfel că pînă și în situațiile în care modelul cult asumat nu o conține, ei găsesc surse care o conțin și pe care le urmează. „Și ei au luat cîte au făcut Miha și pre preotul carele era lui și au venit asupra Leasii, preste norod ce *odihniia și nedejduia pre nedeajde*;” (BB, *Judecătorii* 18, 27). În textul grecesc este vorba despre: λαὸν ἡσυχάζοντα καὶ πεποιθότα; într-o traducere modernă, spre exemplu, redat prin: „un peuple tranquille et confiant” (B.Jer.). În acest caz, textul slavon este cel de la care se inspiră traducerea românească. Cazul arată cum traducătorii deprinseseră structurile și puteau găsi căi de aebraza, sub aspect formal, segmente de text.

VI.5.2.3. Rigoarea formală a BB, aparent mai apropiat de textele secolului al XVI-lea, este mai degrabă respinsă de NTB, în favoarea fluentizării textului. În general, traducerea din NTB este mai aproape de limba română, se ridică la un nivel de înțelegere mai general, fiind și mai potrivită sub aspectul sensului, BB punînd preț pe fidelitatea față de forma textului grecesc. Faptul se observă și din analiza unui alt tip de construcții.

VI.5.3. Construcțiile pasive se constată ca o prezență masivă în BB, dar nu și în NTB.

²⁰⁷ Sl. **запрѣштати** avea sensuri precum ‘διαστέλλεσθαι, iubere’, ‘ἐπιτάσσειν, παραγγέλλειν, praecipere’, iar sl. **запрѣштение** avea sensul ‘ἐπιτίμησις, ἐπιτίμιον, obiurgatio’ (în BB, sub *Iez.*, 13, 14, apare „vă veți conceni cu mustrări”).

VI.5.3.1. În felul acesta, se pot înregistra cazuri precum: „Atuncea Iisus *dus fu* de Duhul în pustie, să să ispitească de diavolul” (NTB, *Mt.* 4, 1), „Atuncea Isus *aduse-să* de Duhul la pustie să să ispitească de diavolul” (BB)²⁰⁸. Elementul evidențiat redă gr. ἀνήχθη, în textul latin: „ductus est” (v. și FA 8, 32, unde apare „dus fu” (NTB), față de „să aduse” (BB), ἤχθη „ductus est”, în CB: *aduse-se*, în CP: *purtă-se*); „Și *adusără* capul lui în blid, și-l *deade* featei și ia-l *duse* mîne-sa” (NTB, *Mt.* 14, 11), alături de: „Și *să aduse* capul lui în blid, și *să deade* featei și-l *duse* mîne-sa” (BB), ceea ce redă gr. καὶ ἠνέχθη ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι καὶ ἐδόθη τῷ κορασίῳ..., în textul latinesc: „Et allatum est caput eius in disco, et datum est puellae...”.

VI.5.3.2. Aoristele pasive ἀνήχθη, ἤχθη, ἠνέχθη, ἐδόθη sînt rediate cu consecvență în BB prin forme de reflexiv pasiv. În vreme ce revizorii BB au optat pentru îmbogățirea limbii române literare cu o structură dedusă din aoristele pasive grecești, se pare că NTB a primit sugestii din partea versiunii latine. Alături de cele de mai sus, o situație precum cea de sub FA 8, 32: „Ca o oae spre giungheare *dus fu*” (NTB), alături de: „Ca o oaie spre jungheare *să aduse*” (BB), ceea ce, în textele de referință, apare astfel: ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, respectiv: „Tamquam ovis ad occisionem ducutus est”, indică foarte probabil că, la nivelul NTB, corespondentul fidelității BB față de text îl constituie – într-o măsură mai mică, desigur – fidelitatea față de textul latinesc ori sugestiile din această direcție.

VI.5.4. Prezența acestor construcții în vechile traduceri românești ale textului biblic constituie o marcă a faptului că traducătorul (pe lîngă o incontestabilă tendință de a nu se abate prea mult de la forma textului

²⁰⁸ O discuție separată merită partea a doua a frazei, în care cele trei texte ating identitatea. Traducînd NTB astfel structura πειρασθῆναι ὑπο τοῦ διβόλου, în textul latin: „ut tentaretur a Diabolo”, revizorii BB nu vor avea nici o ezitare în a copia întocmai varianta NTB. Este un caz în care, datorită traducerii fidele a textului grecesc de către NTB, BB se arată lipsit de orice rezerve sau întîmpinări, foarte prompt în a opera modificări în situațiile în care NTB se abate de la textul grecesc.

sursă și model) este conștient de valoarea și semnificația respectivelor structuri. Comportamentul general al traducătorilor arată că ei sînt conștienți de solicitările pe care astfel de construcții le ridică asupra limbii și a cititorilor. Totodată, însă, ei sînt conștienți și de presiunile pe care aceste structuri le exercită asupra traducerii și a traducătorului. Neprezența acestor construcții în toate situațiile în care un model sau altul ar fi cerut-o indică, în primul rînd, capacitatea traducătorului de a discerne asupra modelelor, extrăgînd din acestea elemente și sugestii în măsură să îmbogățească realmente rezultatul muncii sale. Practic, în felul în care resimt și gestionează aceste presiuni, se află și deosebirea dintre traducători și dintre rezultatele actelor lor.

Prezența construcțiilor pînă acum prezentate este supusă nivelului de dezvoltare a compartimentului sintactic al limbii române vechi. Constrîngerile literalismului își găsesc o supapă în posibilitățile unui sistem în care topica era destul de liberă, între formă și conținut neexistînd mereu o relație foarte strictă. În plus, punînd limba pe hîrtie, scrisul oferea posibilități nelimitate de punere în act a realizărilor concrete ale vorbirii și ale normei incipiente. Această concurență, abia, va putea degaja, din întregul tumult al secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, norme și principii de selecție, chiar dacă destul de slabe, mai ales dacă privim la nivelul global al limbii române.

Lipsa de uniformitate a realizărilor concrete ale vechiului aspect literar românesc (fiecare arie cultural-geografică încercînd să forjeze, să dețină și să impună propriul rezultat) este susținută și de manifestarea cu putere a unor tendințe contrarii [de a imita un model (CB), de a urma graiul local pînă la a încerca producerea unei norme literare în concordanță cu acesta (CV, CS), de a împrumuta elemente ale altor graiuri spre a produce un text inteligibil tuturor românilor (PO, NTB, VS), de a produce o normă literară în concordanță cu un model cult de prestigiu (BB), de a produce o normă literară, atît pe baza graiului local, cît și pe cea a unui model străin (VS, CP)]. Tendința generală este de a produce forme marcate [+cult], traducătorul generînd astfel de forme și cînd sursa nu îl constrîngea în această direcție, imitînd un model deja

deprins și conotat ca fiind cult, la care se adaugă tendința de a menține astfel de construcții din cauze de ordin stilistic.

Desigur, există destul de multe situații în care traducătorii aceștia traduceau cuvinte, în înșiruirea lor din textul de tradus, ceea ce reflecta o „tehnică de traducere” primitivă, un nivel. Cel mai adesea, însă, construcțiile în discuție sînt cunoscute traducătorului, chiar dacă nu-i sînt familiare nici lui, nici limbii române. De aceea, reticențelor începutului, le urmează uzul, abuzul și abandonul. Traducătorul PO, de pildă, utilizează construcțiile în mod deliberat și chiar interesat (el avea de demonstrat unei părți a Bisericii că este adevărat ceea ce s-a scris în *Prefață*: traducerea urmează textete declarate în prefață, texte recepte pentru Biserica Ortodoxă, fiind din categoria celor care prezintă aceste construcții din abundență). Performanțele sale, însă, arată că acestea nu erau indispensabile limbii române, posibilitățile sintactice ale limbii române oferindu-i libertăți, atît pentru a transla construcțiile și a le pune la lucru, cît și pentru a le echivala cu forme în spiritul limbii române. Posibilitatea traducătorilor de a produce aceste construcții, alături de neutilizarea lor sistematică demonstrează, în esență, relația dintre posibilitățile limbii române și propensiunile naturale ale acesteia. Utilizarea unei astfel de construcții în textele românești rămîne o problemă de opțiune, determinată de anumiți factori, dar care nu au forța unui act coercitiv căruia traducătorul nu i s-ar putea sustrage.

În esență, deși necaracteristice limbii române, astfel de construcții aveau particularități ce permiteau reproducerea și funcționarea lor în diferite limbi. Reproduse ca urmare a manifestării unor procese conștient orientate, aceste construcții derivau, parțial, din dorința de a reflecta caracteristicile formale ale textului sacru și formele textului-sursă, uneori poate și din convingerea că o astfel de fidelitate atrage cu sine și acuratețe în redarea conținuturilor, altelei pentru că erau socotite ca mărci ale unor modalități superioare de exprimare. În ultimă instanță, reproducerea lor a constituit un util proces de exersare a valențelor și capacităților limbii române în direcția dezvoltării aspectului literar.